

VEDOMIE A PODVEDOMIE (Filozofia psychológie Stanislava Felbera)

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, Kabinet sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

Úvod. Koncom štyridsiatych rokov uplynulého storočia sa Stanislav Felber (1905 – 1956)¹ vo svojej práci *Vedomie a podvedomie* (1948) pokúsil o vytvorenie konceptu filozofie psychológie.² Ide v podstate o analýzu pojmov *vedomie*, *nevedomie* a *podvedomie*, o roztriedenie mentálnych procesov v rámci nich a o hľadanie ich vzájomných vzťahov, pričom – ako sám hovorí – ide mu viac o stanovisko noetické a logické ako psychologické ([1], 6). Napokon sa pokúša o riešenie niektorých problémov, ktoré z toho vyplývajú. V tomto texte nás zaujímajú nielen otázky, ktoré rieši, ale aj tie stránky jeho analýzy, ktorých konzekvencie vplývajú na určenie jeho vtedajšieho filozofického postoja.

Vrstvy mentálnych procesov. Mentálnymi procesmi sú podľa Felbera všetky deje, ktoré sa odohrávajú v ľudskej nervovej sústave. Vyčerpáva sa nimi podľa neho celá podstata duševného života, čo sa pokúsil dokázať už skôr na stránkach *Philosophica slovacica* v roku 1946 v práci *Reálny svet a jeho poznávanie*, na ktorú sa v texte odvoláva. Oproti intuitívnemu realizmu i psychoanalýze podčiarkuje, že pojmy *vedomie*, *nevedomie* a *podvedomie* sú len pomenovaním určitého druhu procesov: „*Sféra nevedomia alebo nevedomie neznačí nám však prirodzene nejaké miesto, kde tieto procesy prebiehajú alebo sú uložené; nevedomie je iba hromadné pomenovanie určitého druhu procesov. To isté platí o pojmoch vedomie a podvedomie; tvrdenie, že niečo je alebo bolo v našom vedomí, podvedomí alebo nevedomí, značí teda vždy len, že ide o proces, prislúchajúci do niektorých z týchto troch tried*“ ([1], 8).

Do sféry nevedomia Felber zahŕňa vnútorné či vonkajšie podnety (popudy), kto-

¹ Felber vstúpil do slovenskej filozofie v roku 1940 staťou *Základy matematiky*, ovplyvnený v tom čase kritikom vtedajšieho neopozitivismu Bavinkom. Otázku existencie vonkajšieho sveta považoval vtedy za metafyzickú, ktorá ako taká do vedy nepatrí. Používal tzv. formalistickú metódu, ktorou sa podľa neho odlišuje jeho prístup od neopozitivistického. Kým totiž táto metafyzické problémy jednoducho nerieši, pozitívizmus tvrdí, že neexistujú. Z jazyka prírodných vied chcel eliminovať pojem *príčiny* a s ním súvisiace pojmy *sily*, *poriadku* a pod., hoci vo filozofii ich pripúšťal. V stati *Existencia* z roku 1944 (in: *Filozofický zborník*, č. 1) hovorí, že predmety existujú samy osebe a sú príčinami našich vnemov (s. 76). V gnozeológii teda zaujímal kriticko-realistické stanovisko: *Objektívna skutočnosť, nezávislá od subjektu a podmieňujúca poznatky, existuje a je poznateľná*. Felberova cesta v slovenskej filozofii sa ukončila na pôde marxistickej orientácie.

² Felber o tom píše: „Celá táto štúdia nechce byť prirodzene nijakou učebnicou psychológie, išlo mi skôr o noetické úvahy, teda o akúsi filozofiu psychológie“ ([1], 6).

ré nemôžu ovplyvniť našu nervovú sústavu. Nevedomie tak vlastne nie je podľa jeho predchádzajúceho vymedzenia nijakou triedou mentálnych procesov. Hoci sa nazdáva, že aj keď zo strany psychológie by bola oprávnená námietka (Načo potom vôbec takýto zbytočný pojem zavádzať?), z hľadiska filozofického (noetického a logického) má svoj význam v tom, že umožňuje rozčleniť všetky procesy odohrávajúce sa v reálnom svete vo vzťahu k nášmu vedomiu (teda vzhľadom na subjekt) na tri triedy: a) procesy, ktoré nemajú vplyv na naše vlastné mentálne procesy a ktoré patria do sféry nevedomia; b) procesy, ktoré vyvolávajú v nás určitý mentálny proces neprekračujúci prah vedomia a ktoré patria do sféry podvedomia; c) procesy vyvolávajúce mentálny proces prekračujúci prah vedomia, ktoré patria do sféry vedomia ([1], 10).

Vedomé mentálne procesy môžu byť navodené vonkajšími i vnútornými podnetmi a vstupujú do vedomia skokom, bez prechodu. Môžu byť veľmi zložité, ale do vedomia vstupujú globálne; ich analýza je možná iba dodatočne. Jediným kritériom uvedomenia, ktoré doteraz máme, je introspekcia – či už vlastná, alebo iných pozorovaných osôb ([1], 11 – 17). Do podvedomia Felber umiestňuje tie mentálne procesy, ktoré prebiehajú v nervovej sústave, ale nevstupujú do vedomia, presnejšie, nie sú práve v ňom. Delí ich na tri skupiny: tie, ktoré do vedomia vôbec nevstúpia, tie, ktoré doň vstúpia neskôr, ale predbežne nie sú uvedomované, a napokon tie, čo do vedomia vstúpili, no zasa z neho vystúpili ([1], 18 – 30).

Podstatou autonómie nášho psychického života je podľa Felbera nacvičená štruktúra mentálnych procesov (tvorí to, čo nazývame osobnosťou), ktorá spôsobuje, že na vonkajšie podnety nereagujeme mechanicky, ale podľa vnútornej špecifickej zákonitosti. Kým dedičná vrstva mentálnych procesov určuje charakteristické vlastnosti psychického života z hľadiska rodového, nacvičená vrstva vytvára vlastnosti individuálne. Ľudské *Ja* teda nie je nijakým bodom či jednotným faktorom, ale rozčlenenou a diferencovanou sústavou nacvičených vnútorných podnetov. Freudove „*Es*“, „*Ich*“, „*Über Ich*“ tak nie sú rozličnými jednotkami; „*Ich*“ je to, čo z nacvičenej štruktúry vstupuje do vedomia, „*Es*“ je samotná nacvičená štruktúra rovnako ako „*Über Ich*“ a všetky podobné faktory. Aj Jungove archetypy sú jednoducho určité okruhy v nacvičenej vrstve mentálnych procesov. Felber na základe toho nesúhlasí s tým, že treba predpokladať akúsi osobitnú vrstvu podvedomia, ktorá by obsahovala takéto archetypy, teda Jungovu vrstvu kolektívneho podvedomia. V prípade mnohých chorobných konfliktov, ktoré psychoanalytici vykladajú ako akúsi vzburu procesov potlačených do podvedomia, ide podľa neho o konflikty v nacvičenej štruktúre mentálnych procesov ([1], 42 – 46). Ako správne hovorí, niet pochybností o tom, že tieto konflikty môžu vzniknúť aj z iných príčin, než aké uznávajú Freud s Adlerom.³ Ani

³ V tejto súvislosti Felber hovorí: „Nie je, prirodzene, možné súhlasiť s Freudom, že všetko alebo temer všetko sa točí iba okolo sexu; no musíme uznať, že práve z tejto stránky sú konflikty veľmi časté. Nie je to však nijaký nevyhnutný osud človeka (a vôbec už to nie je azda jediná hybná sila celého duševného vývinu ľudstva, ako to tvrdia niektorí dôslední freudisti)... To isté platí aj o Adlerovej náuke. ‚Vôľa k moci‘ a pocity menejcnosti sa v ľudskej spoločnosti určite prejavujú a sú veľmi časté časti nacvičenej štruktúry. Nie sú však ničím nevyhnutným a azda človeku vrozeným. Konflikty, ktoré takto vznikajú, sú odzrkadlením

potlačené procesy, teda tie, ktoré nezapadajú do nacvičenej štruktúry a nie sú cenzúrou vybrané na vstup do vedomia, nemajú podľa Felbera žďaleka taký význam, aký im pripisuje psychoanalýza. Môžu síce ovplyvniť naše konanie, ale určite nie sú podkladom vzniku komplexov, alebo dokonca základom celého nášho myslenia ([14], 48). Freuda kritizuje Felber aj za pojem predvedomia (*Vorbewusstsein*), ktorý je uňho sprostredkujúcim faktorom medzi vedomím a podvedomím. Sám je presvedčený o tom, že vo vedomých procesoch sa prejavuje syntéza podnetov z reálneho sveta a vnútorných popudov z nacvičenej štruktúry mentálnych procesov. Medzi vedomím a podvedomím vládne neprestajný styk a priama výmena ([1], 50).

Tu môžeme spomenúť, že v roku 1946 v I. ročníku *Philosophica* slovaci už vyla reakcia na psychoanalýzu v článku T. Pardela *K problému nevedomia u Freuda*. Aj tento autor hovorí o tom, že Freudova degradácia aktov vedomia na akty nevedomia je zo stanoviska objektívnej alebo experimentálnej psychológie sotva udržateľná. Freud podľa neho nebuduje svoju teóriu na faktoch, ale na ich výklade. Vyjadruje presvedčenie, že ani vtedy, keď sú niektoré obsahy potlačené, nemusia byť ešte nevedomé. Systém nevedomia Freud priveľmi izoloval od ostatných psychických systémov a preniesol doň ťažisko psychického života. Pardelovi sa zdá, že Freud sa príliš zapozeral do chorého človeka a jeho duše, takže sa napokon stalo, že prestal rozumieť duši normálneho zdravého človeka – nevidel to, čo daný človek považuje za svoje najsvätejšie veci: náboženstvo, rozum, vôľu a pod. Nazdáva sa tiež, že pojmu nevedomia sa možno vyhnúť a že prevahu v tomto smere nadobúda exaktnejší pojem – podmienený reflex (pozri [14]).

Determinovanosť mentálnych procesov. Felber zdôrazňuje autonómnosť mentálnych procesov v tom zmysle, že na podnety nereagujú mechanicky a priamočiaro. Z tohto hľadiska možno podľa neho zaujať dualistický prístup (ide o dualizmus ducha a tela), ktorý stavia na existencii faktora stojaceho „nad“ mentálnymi procesmi. Verí aj v jeho slobodnú vôľu, teda v možnosť mentálny proces ľubovoľne navodiť, alebo nenavodiť. Za takýto pokladá aj intuitívno-realistický koncept a tento prístup odmieta tvrdením, že ak sa pre čosi rozhodujeme, robíme to na základe motívov, teda podľa vnútorných popudov pochádzajúcich z nacvičenej štruktúry. Samotný pojem slobodnej vôle, ktorý je základom Losského voluntaristickej psychológie, označuje za nejasný. Predstava slobodného rozhodovania pochádza podľa jeho názoru z toho, že motívy prichádzajúce z podvedomia nepostihujeme. „Mohli by sme priamo povedať, že vzniká tým väčší dojem *slobody*, čím menej si motiváciu uvedomujeme a čím menej teda využívame autonómiu našich mentálnych procesov, t. j. čím menej sme naozaj slobodní“ ([1], 53). Predpokladáme, že Losskij pri svojej interpretácii podvedomia pôvodne vychádzal z Leibniza, ktorý na základe svojej koncepcie monád a zákona kontinuity (na rozdiel od Descarta)⁴ v tejto otázke akceptoval duševné akty

nesúrodej a disharmonickej spoločnosti a prirodzene aj disharmónie výchovy a zákonitostí, s ktorou sa spoločnosť naozaj riadi“ ([1], 46 – 47).

⁴ Ako je známe, Descartes rozdeľuje javy na „*res cogitans*“ – teda psychické, uvedome-

(vnemy), ktoré nie sú uvedomované. Obsahy vedomia rozdeľuje na „perceptiones“, psychické akty, ktoré nemusia byť uvedomené, avšak na základe svojej spontánnej aktivity sa spájajú a môžu sa stať uvedomenými – „apperceptiones“. Losského však ovplyvnila aj nemecká filozofia života: napríklad podľa A. Schopenhauera je vôľa ako nevedomý iracionálny princíp podstatou bytia a človeka, vedomie a rozum sú od nej závislé.

Nevedomie má vplyv na vedomé konanie a myslenie a zároveň presahuje hranice individua. Autor intuitívneho realizmu spomína a vysoko oceňuje aj E. Hartmana, ktorý vyzdvihuje nevedomie ako princíp na vysvetlenie všetkého bytia ([79], 27). Rozum nie je podľa neho tvorivý, v tejto oblasti je človek celkom závislý od nevedomia. Nie je správne potláčať jeho hlas procesmi vedome rozumovými (presvedčenie romantizmu) a v ňom sídli taktiež vôľa a všetky hodnoty.

Ako ďalšie možné stanovisko vyčleňuje Felber indeterministický postoj, ktorý sa opiera o náhľad niektorých fyzikov, že deje v neživej nemysliacej hmote nie sú prísne determinované. Napríklad Jung hovorí v tomto zmysle o „slobodnej vôli“ a iracionalite mentálnych procesov. Felber protiargumentuje tým, že aj keď pri hľadaní zákonitostí mentálnych procesov sa musíme uspokojiť so štatistickými zákonmi, nie je možné, aby niektoré mentálne procesy prebiehali bez zákonitosti. Ak by to tak bolo, nebolo by možné zistiť ani štatistickú zákonitosť a nebola by možná ani nijaká experimentálna psychológia (už samotný pojem experimentu priamo obsahuje predpoklad takejto zákonitosti). Vlastne by v tom prípade nemohla podľa Felbera existovať vôbec nijaká psychológia.

Napokon Felber odmieta zaujať aj mechanistickú pozíciu s výhradou, že tá robí z človeka akýsi stoj, automaticky a priamočiaro reagujúci na každý podnet prichádzajúci zvonka. Človek by potom jednoducho robil len to, k čomu ho tieto podnety nútia. Podľa jeho stanoviska nejde o nejakú automatickú závislosť od vonkajších podnetov,⁵ avšak mentálne procesy sú naozaj determinované. Nejde teda ani o nejakú metafyzickú príčinnosť, ale o špecifickú zákonitosť nervovej sústavy, danú jej štruktúrou. Jej reakcie nie sú určované iba vonkajšími podnetmi, ale aj jej prehistóriou a procesmi, ktoré v nej práve prebiehajú. Naše vedomé konanie je určované vedomými procesmi, ktoré sú syntézou vonkajších a vnútorných podnetov – ako každá syntéza sú niečím vyšším a dokonalejším. Aj keď je teda naše myslenie a konanie prísne určované zákonitosťou (je teda determinované), má svoju autonómiu, svoju

né, nemateriálne – a „*res extensa*“ – teda hmotné, ktoré si nemôžeme uvedomiť sami od seba.

⁵ Felber vysoko hodnotí behaviorizmus za zásluhy na očistení psychológie od metafyzických špekulácií a dovolávanie sa skúsenosti, čo podľa neho postavilo psychológiu na solidný vedecký základ. Vyzdvihuje objasnenie pojmov inštinkt, podvedomie a zákonitosť ľudského konania, o ktoré sa aj sám opiera. Avšak, ako hovorí, behavioristi prehnali svoje úvahy v tom smere, že ak by bol človek riadený podmienenými reflexmi tak, ako si to predstavujú, bol by jednoducho akýmsi automatom. Reagoval by priamočiaro a mechanicky na vonkajšie podnety. Človek však nie je automat a líši sa od zvierat nielen kvantitatívne, ale aj kvalitatívne; na podnety nereaguje automaticky ([1], 102).

slobodu vo vzťahu k okolitému reálnemu svetu. Poznávaním zákonitostí mentálnych procesov získavame ozajstnú psychickú slobodu; nie slobodu, ktorá sa rovná ľubovôli, ale ktorá vyplýva z možnosti využiť minulé a pripraviť sa na budúce udalosti ([1], 55). Takto pochopená (ozajstná) sloboda mentálnych procesov podľa Felberovho názoru ukazuje aj cestu riešenia konfliktov: Na základe poznania vedomých aj podvedomých zákonitostí mentálnych procesov môžeme poznať aj príčiny konfliktov a zákonitosti ich vzniku.⁶ Za najideálnejšie považuje predchádzanie konfliktom rozumnou výchovou, teda vytváraním takých nacvičených štruktúr, ktoré sú adekvátne reálnemu životu a pripravené na prechody z jednej situácie do druhej.

Hoci Felber súhlasí so psychoanalýzou v tom, že konflikt veľmi často zmizne, keď si uvedomíme, ako a prečo vznikol, nejde podľa neho o odreagovanie traumy, ale o uvedomenie toho, že nebol nevyhnutný a je možné ho odstrániť rekonštrukciou nacvičenej štruktúry. Keď si uvedomíme vznik konfliktu, uvedomme si aj to, v čom bol nesúlad kolidujúcich nacvičených štruktúr a z akej chyby konflikt vznikol. Môže sa tým podariť vedomá syntéza protikladných štruktúr na štruktúru jednotnú, väčšmi vyhovujúcu. A dodáva: „O účinnej pomoci sugestívneho vplyvu šikovného a skúseného lekára nie je možné pochybovať; z tejto stránky je teda možné súhlasiť, keď Freud zdôrazňuje vytvorenie vzťahu *raportu* medzi pacientom a lekárom“ ([1], 56). Tu sa zdá, že Felber súhlasí s Freudovým direktívnym prístupom v psychoterapii.⁷ V tejto súvislosti je treba spomenúť, že psychológia v opozícii proti psychoanalýze rozpracovala aj poradenské a terapeutické postupy založené na vytváraní neintervenujúcej atmosféry zo strany terapeuta, pomocou ktorej klient dosahuje nový vhľad do svojej situácie. Základnou úlohou terapeuta je prostredníctvom empatie zrkadliť vnútorný svet pacienta, na základe čoho pacient spoznáva sám seba, postupne identifikuje vnútorné rozpory, ktoré potom môže začať riešiť a odstraňovať. Nedirektívne prístupy teda nestavajú psychoterapeuta do roly jediného odborníka, ktorý pozná klientove problémy; vychádzajú z toho, že klient môže mať na predmet dialógu samostatný názor či vychádzať z vlastnej koncepcie a je pre terapeuta vlastne akýmsi partnerom (pozri napr. [10];

⁶ Felber pokračuje: „Môžeme sa proti nim potom brániť aj preventívne a konflikty, ktoré už vznikli, odstrániť, práve tak, ako vieme na základe poznania prírodných zákonov predísť prírodným katastrofám [tieto slová sa zdajú byť príliš optimistické – B. Š.] alebo ich aspoň dodatočne odstrániť a účinky zmierniť“ ([1], 55).

⁷ Ako o tom píše J. Šulavík, terapeut je podľa Freuda vo vzťahu k pacientovi nositeľom vedeckého názoru, pričom mu predkladá svoje interpretácie. „Interpretáciou“ označoval hypotézu o možných nevedomých súvislostiach medzi vypovedanými obsahmi a zdôrazňoval, že s ňou treba trpezlivo čakať a pacientovi ju povedať v pravý čas, aby nenarazila na odpor. Direktívny vzťah a nechuť diskutovať s klientom zdôvodňoval aj tým, že ak duševné ťažkosti pacientov vyplývali z problémov sexuálneho života, hanbili sa za ne a chceli ich zakryť. V súvislosti s akútnou neurózou hovorí, že sa naučil tvrdohlavo trvať na svojich dohadoch, kým neprekonal neúprimnosť pacienta a neprinútil ho, aby mu jeho dohady potvrdil. Pacienta tým nútil osvojiť si a integrovať do svojho sebaobrazu ateistickú a hedonistickú koncepciu, aplikovať ju na seba samého a rané obdobie svojho vývoja. Ak klient nedokázal vydržať Freudov svetonázorový tlak, mal iba jedinú možnosť: psychoanalýzu prerušiť (cit. podľa [10]).

[11]; [12]). Už Jung klasifikoval terapeutické zásahy podľa stupňa zložitosti. Za najjednoduchší prípad liečebného zásahu považuje tzv. elementárnu terapiu, keď klient uvedie, aký má problém, a psychoterapeut mu dá „dobrú radu“ ([9], 119). V tomto prípade je potrebné klienta skôr počúvať ako mu radiť. Ak bol však silný zážitok vytesnený z vedomia a zablokovaný v nevedomí, musia nastúpiť zložitejšie metódy, ktoré vedú k jeho odblokovaniu. Ťažšie prípady si podľa Junga vyžadujú už reduktívnu analýzu; rozumie pod ňou psychoterapiu vedenú podľa Freudových alebo Adlerových zásad. Na najzložitejšom stupni terapie sa dostáva k slovu „dialektický proces“, keď je psychické pôsobenie interakciou dvoch psychických systémov ([1], 15). Na tejto úrovni sa zásadne mení aj postavenie psychoterapeuta vo vzťahu ku klientovi, uplatňuje sa otvorený a rovnocenný dialóg akceptujúci nielen osobnosť lekára, ale aj pacienta. Ide o proces otvorenej tvorivosti, zbavenej akýchkoľvek metód a techník. Jeho cieľom je vytvoriť klientovi podmienky pre vlastné sebahľadanie a nájdenie optimálnej cesty svojej individualizácie, pričom psychológ „spoluprežíva individuálny vývojový proces“ ([1], 20). Kým v reduktívnej analýze psychoterapeut vystupuje ako autorita (direktívny prístup), v dialektickom procese už musí byť oslobodený od akýchkoľvek koncepcií a postojov. Preto je Jungova tzv. „malá psychoterapia“ direktívna a veľká (ktorá by sa dala označiť aj ako „filozofická terapia“) nedirektívna (pozri [10], 21 – 23). Terapeutické metódy však neboli predmetom Felberovho záujmu, takže sa im vo svojej práci bližšie nevenuje.

Freud (pozri [7], ([8]) vnímal človeka ako hedonistickú bytosť, ktorá sa usiluje tým najpriateľnejším a najbezpečnejším spôsobom uspokojovať svoje potreby. Jeho človek nie je sústredený na poznanie a dosahovanie duševných cností; rozum má úlohu zabezpečovať maximum slasti, minimum bolesti a individuálne prežitie vo vonkajšom svete. Človek si podľa neho nemusí vôbec uvedomovať svoju hedonistickú prirodzenosť, dokonca ju môže nevedomene kruto potláčať, strácať kontakt so svojim vrodenným základom, a tak sa prepadávať do neurózy. Svoje antropologické východisko psychoanalýzy Freud kládol do protikladu k filozofickej koncepcii racionálneho a kognitívne zameraného subjektu, ktorú považoval za škodlivú ilúziu. Z hľadiska stručnej charakteristiky jeho koncepcie človeka zohrávajú dôležitú úlohu tri binárne opozície: emocionálna – racionálna stránka človeka, nevedomá – vedomá úroveň psychiky, obrazná (epizodická) – nenázorná (pojmová) stránka myslenia. Freud kládol akcent na emocionálnu, nevedomú a obraznú stránku psychiky človeka a domnieval sa, že tieto stránky určujú jej celkový charakter i obsah nevedomia; preto sa na ne zamerával aj vo svojom terapeutickom dialógu. Freudov princíp reality selektuje uspokojenie potrieb vzhľadom na možnosti prostredia a schopnosti subjektu.⁸ Nevedomie tvoria vytesnené neprijateľné obsahy. Úplne zrušenie obsahu nevedomia by bolo možné iba na báze svetonáhľadu, ktorý by nič nezakazoval.

⁸ Vo Freudovej štruktúrálnej koncepcii psychická inštancia Ja (*Ego*) koriguje vzťahy medzi Ono (*Id*), Nadja (*Superego*) a vonkajším svetom.

Vzťah vedomia a podvedomia. Freudovi Felber prisudzuje veľké zásluhy na poli psychologického výskumu. Označuje za záslužné to, ako rozvíril celý problém podvedomia, pričom našiel mnoho pozoruhodných vlastností neuróz a pod. Avšak narobil aj mnoho zmätku svojím fantastickým chápaním podvedomia, hypostazovaním nepodložených faktorov a výkladu vývinu individua a spoločnosti pôsobením záhadných komplexov a sublimáciou inštinktov. Rozhodne odmieta aj Freudovo porovnanie podvedomia a vedomia s Kantovou *Ding an sich* a s vnímaním, ako aj jeho tvrdenia o múdrosti a ľstivosti podvedomia ([1], 103 – 104). Adlerova individuálna psychológia má z Felberovho hľadiska bližšie ku skutočnosti, hoci upadá do toho istého omylu ako Freudova psychoanalýza: Aj podľa neho je psychický život zápasom vedomia a podvedomia, v ktorom sa z potlačených mentálnych procesov tvoria komplexy. Hovorí: „Aj uňho podvedomie ľstivo vniká do vedomia pod maskou a sublimovanými predstavami“ ([1], 110). Nemožno vôbec všetko vykladať túžbou po sebauplatnení a pocitmi menejcennosti. Jungovu analytickú psychológiu chápe Felber ako pokus o zovšeobecnenie úzkych stanovisk Freuda a Adlera, pričom v nej nachádza mnoho správneho. Jednako však jeho teóriu neprijíma bez výhrad a námietok: Podvedomie je aj podľa Junga čímsi iracionálnym, nepoznatelným, aj keď už nie ľstivým a klamlivým ako u Freuda. Iracionalita libida stojí proti racionalite vedomia ako iracionálna časť sveta proti racionálnej, keďže Jung je presvedčený o čiastočnej indeterminovanosti sveta. Felber s tým nesúhlasí a nesúhlasí ani s jeho konceptom kolektívneho podvedomia, s iracionalitou podvedomia ako odzrkadlením iracionálnej časti svetového diania a ani s jeho archetypmi. Archetypy sú podľa jeho presvedčenia jednoducho nacvičené štruktúry, zväčša primárne infantilné vrstvy získané v rodinnom prostredí. Je tiež „pochopiteľné, že naše podvedomie, práve preto, že je podvedomím, javí sa nám čímsi indeterminovaným a iracionálnym. V skutočnosti však ide o procesy práve tak determinované, ako sú procesy vedomé“ ([1], 113).

Spomenuli sme už, že psychológiu N. O. Losského (ktorá v tom čase pôsobila na Slovensku prostredníctvom prác, ktoré mu tu vychádzali, ako aj textov jeho prívrženca J. Diešku)⁹ zaraďuje Felber taktiež medzi koncepty dualistické.¹⁰ Oprávnené ju

⁹ Felber konkrétne v tomto texte spomína Losského prácu *Absolútne kritérium pravdy* (Martin 1946) a Dieškov text *Kritický či intuitívny realizmus* (Bratislava 1944).

¹⁰ Za dualizmus tu Felber krátko kritizuje aj N. Hartmanna, ktorý podľa neho svojou „apóriou poznania“ rezignoval na syntézu subjektu a objektu a uspokojil sa s dvoma vzájomne nesúvisiacimi vrstvami. Hartmann chápe problém poznania ako metafyzický, t. j. obsahujúci problémy, čo sa nedajú nikdy vyriešiť, lebo v nich vždy zostane niečo nerozlučiteľné a iracionálne. Obsahuje totiž apórie (objektu nezávislého od vedomia, apriórneho poznania, aposteriórneho poznania a kritéria pravdivosti), ktoré pramenia práve v dualizme subjektu a objektu. Metafyzické problémy si vyžadujú vlastnú metódu skúmania, ktorou je podľa neho aporetická metóda – analytika základných filozofických problémov, spočívajúca v oddelení poznateľného od nepoznatelného, v určení apórií a antinómii ([7], 132). Obsah základnej Hartmannovej apórie poznania, ktorú má Felber na mysli, je nasledovný: Ak je každý akt poznania konfrontáciou poznávajúceho a poznávaného, subjektu a objektu, ako potom môže vedomie poznávať transcendentný predmet, ak nemôže obsahovať nič iné, len svoje vlastné obsahy? ([1], 24).

kritizuje za to, že kolektívne podvedomie chápe ako akési nepriestorové a bezčasové miesto, kde sú uložené nielen všetky budúce aj minulé obsahy myslenia, ale aj samotné skutočné veci, a to priamo v originále, teda nie ako nejaké obrazy alebo platónske idey. „Podvedomie však nie je azda sám reálny svet, je od neho odlišné, veci sú súčasne v reálnom svete aj v podvedomí, je to podľa Losského *noetická koordinácia*, akýsi mystický, ťažko pochopiteľný vzťah. Do vedomia vstupujú tieto obsahy podvedomia na slobodné rozhodnutie vyššieho faktora *Ja*, ktorý je tiež nadčasový a nadpriestorový. Popudy prichádzajúce z reálneho sveta iba tento faktor *upozornia* a on uprie svoju pozornosť do podvedomia a vyloví príslušný obsah“ ([1], 117). V Losského prístupe Felber nachádza nelogickosti a jeho pojem noetickej koordinácie označuje za „nejasný“ a „mystický“. Je pravda, že intuitivistická koncepcia naozaj (a cielene) ústi do mystickej intuície ako najvyššieho druhu poznania a aj samotný pojem a mechanizmus noetickej koordinácie v rámci jeho intuitivistického traktovania je ponímaný mysticky.¹¹ Losskij pri jej interpretácii vychádza z Bergsonovej knihy *Matérie et mémoire* a spolu s ním noetickú koordináciu zdôvodňuje nasledovne: „Fyziologické procesy v orgánoch zmyslov a v centrách mozgu netvoria vnemy, ich úloha je druhoradá, oni slúžia len ako podnet podnecujúci naše *Ja* usmerniť pozornosť na sám predmet vonkajšieho sveta, ktorý pôsobí na naše zmyslové orgány“ ([8], 42).

Felber sa zamietavo stavia aj proti Losského ponímaniu samotného *Ja*, ktoré v jeho intuitívnom realizme vystupuje ako nadčasový a nadpriestorový substanciálny činiteľ zameriavajúci intencionálne akty na predmety vonkajšieho sveta a vovádzajúci ich do vedomia. Losskij v tejto súvislosti píše: „Keby individuálne *Ja* nebolo nadčasovým, nebola by možná jeho koordinácia s celým svetom. Keby individuálny subjekt nebol samostatným ontologickým princípom, stojacim nad telesnými aj duševnými procesmi, nemohol by slobodne tvoriť intencionálne akty, zamerané na ktorékoľvek predmety... neslobodné subjekty boli by vo všetkých poznávacích procesoch determinované svojou psychofyzickou organizáciou...“ ([8], 60). Týmto riešením chce prekonať anglo-americký neorealizmus, ktorému vyčíta, že si vnímanie predstavuje veľmi zjednodušene – ako priesečník procesov života človeka a procesov vonkajšieho

¹¹ Problematika noetickej koordinácie sa odvíja od základov jeho učenia (hierarchického personalizmu), ktoré sa dá charakterizovať ako syntéza Plotina a Leibniza, doplnená vlastným prínosom. Losskij uznáva ríšu ideí v platónskom zmysle, a aby zdôraznil ich aktívnu tvorivú činnosť, označuje ich ako dynamické substanciálne činitele. Sú nezničiteľné a večné (analogické Leibnizovým monádám) ako všetko ideálne a činne sa prejavujú v nižších (nimi vytvorených) sférach bytia, ako aj v hmotných časopriestorových procesoch. Svet je organickým celkom, ktorý sa skladá z nekonečného množstva substanciálnych činiteľov, ktoré môžu koordinovať minulosť, prítomnosť i budúcnosť, vzájomne sa ovplyvňovať a združovať sa do jednotiek vyššieho stupňa. Vesmír je zložený zo substanciálnych činiteľov na rôznom stupni evolúcie (napr. elektrón a ľudské *Ja*), vytvárajúcich psychické i hmotné procesy. Ľudský organizmus je združením množstva nižších činiteľov podriadených vyššiemu – ľudskému *Ja* ako organizujúcemu faktoru.

sveta, takže určitá skupina procesov je súčasťou oboch. Takýto „bezsubjektový“ intuitivizmus potom podľa neho vedie k tomu, že vnímaná vec je vlastne súčasťou osobnosti, kým v jeho verzii sa vec nachádza vo vneme iba ako predmet nazerania, nie ako súčasť osobnosti. Neorealizmus podľa Felbera relativizuje pojmy „psychické“ a „fyzické“ (podobne ako Mach), pričom môže celkom odstrániť pojem „vedomia“ a priblížiť sa aj k materializmu. Príliš približuje predmet vonkajšieho sveta pozorovateľovi ([8], 60 – 61). Ani Losskij, ani jeho slovenský žiak J. Dieška by nesúhlasili s Felberovým zaradením intuitívneho realizmu medzi koncepcie dualistické, práve naopak. Dieška zdôrazňuje, že medzi poznávacím subjektom a poznávaným predmetom neexistuje nijaký vzťah príčinnosti ani subordinácie, ale naše poznanie je noeticou koordináciou subjektu a objektu, čo znamená, že pri poznávaní sú súčasne dané vo vedomí predmet i subjekt. Tým sa podľa neho odstraňuje priepasť medzi subjektom a predmetom poznania ako nejestvujúci predpoklad ([13], 75).

Podvedomé procesy Felber rozdeľuje na tri triedy. Prvú tvoria zdedené mentálne procesy – „inštinky“, ktoré chápe zhodne s behavioristami. Namiesto pudu sebazáchovy však hovorí radšej o „základnom znaku zdedených procesov“, teda o sklone odstraňovať nepríjemné fyziologické situácie. Odmieťa pritom pojem „účelnosti“ a nahrádza ho termínom „zákonitosť“. Druhú triedu tvoria nacvičené mentálne procesy, teda behavioristické podmienené reflexy, ktoré zhrňa pod pojem „nacvičená štruktúra“. Tá sa vertikálne člení na parciálne vrstvy, z ktorých najdôležitejšia je infantilná vrstva, t. j. vrstva nacvičených procesov v nervovej sústave dieťaťa. Tretiu triedu podvedomých procesov tvoria procesy navodené vonkajšími podnetmi, kým nevstúpia do vedomia, a podvedomé procesy prebiehajúce ako pokračovanie vedomých procesov. „Nacvičená štruktúra“ tvorí osobnosť človeka. *Ja* je teda iba súhrnom nacvičených procesov; vedomé procesy sú syntézou procesov vyvolaných vonkajšími podnetmi a procesov pochádzajúcich z nacvičenej štruktúry. Na tomto jave sa zakladá autonómia, sloboda psychického života človeka. Konflikty vznikajú medzi jednotlivými vrstvami nacvičenej štruktúry i medzi okruhmi tej istej vrstvy. V prípade veľmi silných konfliktov, ktoré rozrušujú celé parciálne vrstvy, sa aktivizujú najhlbšie vrstvy, vzniká teda to, čo psychoanalýza nazýva regresom. V dôsledku silných konfliktov v okruhu jednej vrstvy vzniká prípadne až rozštiepenie osobnosti. Felber teda odmieta vidieť pôvod psychického života v rozpore medzi podvedomím a vedomím, ako aj tvrdenia o iracionalite podvedomia a indeterminovanosti podvedomých a vedomých procesov. Podvedomé a vedomé mentálne procesy sú podľa neho determinované, hoci majú svoju špecifickú zákonitosť a svoju autonómiu. Neprijíma ani výklad psychického života ako boja inštinktov s racionálnym *Ja*.

Záver. Ako sme uviedli, Felber rozdeľuje najzákladnejšie prístupy k problémom, ktoré analyzuje, na tri druhy: Predovšetkým je to dualizmus, ktorý predpokladá nadprirodzené faktory; oproti nemu stojí mechanistický názor, ktorý považuje človeka za akýsi automat, mechanicky odpovedajúci na vonkajšie podnety. Napokon ide o syntézu týchto dvoch názorov, t. j. presvedčenie, že človek nie je riadený nejakým faktorom rozhodujúcim celkom ľubovoľne, ale že nie je ani strojom, ktorý mechanic-

ky odpovedá na podnety. Psychoanalýzu považuje za prvý pokus o takéto syntetické riešenie, preto jej venuje vo svojom texte najviac úvah. *Ja* chápe ako nacvičenú štruktúru, ktorá môže plodiť konflikty, ale v dôsledku siných podnetov sa môže reorganizovať a meniť. Treba vyzdvihnúť, že z hľadiska cieľa (koncipovať filozofiu psychológie) ide o pokus v našich podmienkach tých čias nesporne erudovaný, na úrovni dobových poznatkov. Jeho pojem „nacvičenej štruktúry“, ktorý tvorí hlavný oporný bod jeho konceptu, považujeme v dobovom kontexte za relevantný, keďže ním chce zdôrazniť odlišnosť týchto obsahov od obsahov geneticky podmienených, ako aj podstatu toho, čo psychológia nazýva „osobnosťou“.

Viditeľná je už Felberova snaha opierať sa o dialektický materializmus,¹² ktorá sa u neho prejavuje najmä v otázke výkladu „dialektickej syntézy“. Pri hodnotení psychologických koncepcií hovorí, že Jung „cítil dialektičnosť psychického vývinu, no nevedel sa zmieriť s jeho determinovanosťou; chápal, že určité predstavy filozofické, náboženské, a teda aj spoločenské zodpovedajú určitým štádiám vývinu, no nevedel sa zmieriť s ich relatívnosťou, pretože ešte nepochopil, že samé pojmy relatívnosť a absolútnosť sú v rozpore, ale že existuje aj ich syntéza, dialektické chápanie vývinu. Aj tam, kde dialektický vývin poznal, nepochopil význam syntézy a videl práve iba rozpor“ ([1], 115). Vplyv dialektického materializmu v jeho práci je badaateľný aj v jeho postoji k otázkam vzťahu mentálnych procesov a spoločnosti. Hovorí, že určitá etapa vývinu ľudskej spoločnosti si vynúti aj príslušnú štruktúru rodiny, a tým aj štruktúru nacvičenej vrstvy mentálnych procesov. Psychoanalytici to však stavajú na hlavu, keď tvrdia, že štruktúra spoločnosti je určená zdedenými štruktúrami mentálnych procesov. Tak podľa neho nemožno vysvetliť, že štruktúra ľudskej spoločnosti sa mení; celý psychický vývin ľudstva by bol potom len akýmsi kývavým pohybom: „V skutočnosti však badáme, že vývin psychického života ide vždy tým istým smerom, i keď nespojito a s prípadnými ozajstnými výkyvmi; nikdy sa nevracia presne tam, odkiaľ vyšiel, no aj po výkyvoch pomkne sa vždy vyššie“ ([1], 61). Tu je zjavný vplyv marxistickej koncepcie vývoja s jej vierou v neustály pokrok. Treba však podčiarknuť, že Felber si sám kladie vlastné nezávislé otázky a zaujíma k nim samostatné postoje, ktoré táto koncepcia nemala rozpracované. Nekopíruje teda jednoducho tézy a témy z Leninovej práce *Materializmus a empiriokriticizmus*, ktorú v jednej svojej poznámke pod čiarou spomína, ale svoju tému koncipuje a analyzuje celkom nezávisle.

Felberovu analýzu psychologických problémov v jeho knižke *Vedomie a podvedomie* treba podľa nás chápať ako prejav jeho skutočnej filozofickej zanietenosti, úsilia obsiahnuť a vyrovnáť sa so širokým spektrom otázok, ktoré pred neho staval vtedajší myšlienkový vývin. Na rozdiel od I. Hrušovského, ktorý sa pohyboval

¹² Konkrétne ho spomína len v dvoch vetách svojej knihy: keď hovorí, že najzákladnejšiu noetickú otázku – problém existencie reálneho sveta – považuje za dostatočne riešenú, pričom odkazuje v poznámke na Leninovu prácu *Materializmus a empiriokriticizmus* ([1], 119); a keď vyjadruje presvedčenie, že jediným ozajstným riešením rozporu medzi subjektom a objektom je dialektické stanovisko ([1], 120).

v pomerne úzko vymedzenom koridore otázok a v podstate celý život nevychádzal priveľmi za jeho hranice, predmetom Felberovho záujmu neboli len otázky vedeckého myslenia a metodológie prírodných vied, z ktorých analýzy začiatkom štyridsiatych rokov vyšiel, hoci sa k nim neustále vracal. Túto prácu môžeme považovať za výraz jeho úsilia hlbšie a subtilnejšie postihnúť a vysvetliť psychický život človeka. Tieto problémy sa pre neho stali akútnymi v dôsledku prudkého vpádu psychoanalýzy do psychologického myslenia, ako aj v súvislosti s riešením gnozeologických otázok, ktoré pred neho postavila predchádzajúca polemika s intuitívnym realizmom.

LITERATÚRA

- [1] FELBER, S.: *Vedomie a podvedomie*. Bratislava: SAVU 1948.
- [2] FELBER, S.: Reálny svet a jeho poznávanie. In: *Philosophica slovacica*, 1946, roč. I., s. 68 – 103.
- [3] FELBER, S.: Základy matematiky. In: *Zborník prác slovenského evanjelického lýcea v Prešove*. Prešov 1940.
- [4] FELBER, S.: Použitie a správnosť matematických viet. In: *Philosophica slovacica*, 1947 – 1948, roč. 2 – 3.
- [5] FREUD, S.: *O človeku a kultúre*. Praha: Odeon 1989.
- [6] FREUD, S.: Nástin psychoanalýzy. In: *Sebrané spisy S. Freuda. Spisy z pozostalosti 1892 – 1938*. Praha: Jiří Kocourek 1996.
- [7] HARTMANN, N.: *Gründzuge einer Metaphisik der Erkenntnis*. Berlin 1965.
- [8] LOSSKIJ, N. O.: *Absolútne kritérium pravdy*. Martin: Matica slovenská 1946.
- [9] JUNG, C. G.: *Výbor z diela I*. Brno: Nakl. T. Janečka 1996.
- [10] ŠULAVÍK, J.: *Metafilozofické implikácie psychoterapie*. Bratislava: Album 2001.
- [11] ŠULAVÍKOVÁ, B.: Tichá revolúcia osobnej moci. In: *Filozofia*, roč. 57, 2002, č. 9, s. 621 – 630.
- [12] ŠULAVÍKOVÁ, B.: Autenticita a kult individuality. In: *Československá psychologie*, 2006, roč. 60, č. 4.
- [13] DIEŠKA, J.: Problém intuitivizmu v súčasnej noetike. In: *Filozofický sborník*, 1943, s. 75 – 88.
- [14] PARDEL, T.: K problému nevedomia u Freuda. In: *Philosophica slovacica*, 1946, roč. I, s. 156 – 169.

PhDr. Blanka Šulavíková, CSc.,
KVS BK SAV,
Dúbravská cesta 9
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: ksbkblan@savba.sk